

Իւրօրոյն սեռական ձեւ է. ուստի ուղղականը կրնայ բլուլ իւրօր, իւրօր կամ իւրօր, հաւանաբար «աղանդ», մոլորութիւն», նշանակութեամբ: Բայց կրնանք նաեւ ուղղել իւրօրոյն «կըթութիւն», դաստիարակութիւն, խորհուրդ, նշանակութեամբ:

(Էւրօն-իւնի)

Հ. Յ. ԱՅՆՈՒՆՆ

Պ Ա Յ Մ Ա Վ Ա Ն

ԻՐԻՋԱՆԻՈՆ ԵՒ ՊՐՈՍԿԱՍՏԱՆ

(Էւրօն-իւնի)

ԿՈՍՏՐ ԵՒ ՈՐՔՈՍԵՐ ՈՐՔՈՍ ՓՈՓՈՒ ՅՈՐԱՐԵՐՈՒԹԵՆՆ ՄԷՋ

Հոովմ իւր եղական տիեզերական իշխանութիւնն պատճառաւ, ինչ որ տկարագոյն պարթեւ պետութեան միշտ զլացած էր, ստիպուեցաւ, թէպէտ ականջ, տեղի տալ եւ զօրեղագոյն Սասանեան պետութիւնը ծանշալ իրեն հաւասար մեծ տերութիւն¹: Մինչեւ իւր կործանումը՝ Պարսից պետութիւնը Հոովմայ առջեւ իւր հաւասարադօր կը համարուէր, ինչպէս որ Պարսից արքաներն ալ Հոովմայեցւոց պետութեան հաւասարադօրութիւնը տարակուսի տակ չէին ձգեր: Եւրաղլութիւնը հաստատուելու համար: Պաղեբնոսի՝ Գիոկղէտիանոսի կեսարին ղըկուած պարսիկ զեսպանը Հոովմ ու Պարսկաստան երկու ջահէ կը նմանցնէր². նման էր Խոսրով Բ. թագաւորին առ Մարիկ գրածը, թէ նախահինամութեան տնօրէնութեան համաձայն՝ երկու պետութիւնները հաստատուած են իւր աշուղներ, ամբողջ աշխարհք լուսաւորելու համար³: Պարսից համար ստոյգ է կար երրորդ իշխանութիւն մ'ալ, այսինքն է Չինաստանը⁴, որ իրանի եւ Հոովմայ հետ աշխարհքին մէջ իր բաժինն ունէր, բայց վերջնապէս համար նշանակութիւն չունէր:

Բիւզանդական եւ պարսիկ պետութեանց ազգաց իրաւանց վերաբերեալ յարաբերութիւնները նկատողութեան առած ժամանակնիս, աչաց առջեւ կը հանդիսանան բաւականաչափ նմանութիւններ այժմուս տերութեանց յայտարարութեանց հետ. կարծես սխալած չենք ըլլար, եթէ շատ մը նորագոյն երեւոյթներու աղբիւրն ու նախատիպ օրինակը նոյն ատենուան զիւանագիտական յարաբերութեան եւ ժամանակին կիրարկուած ձեւակերպութեանց մէջ փնտռելու լլինքը:

Առանց ի նկատի առնելու այն մեծ տարբերութիւնը, որ ազգայնութեան, կրօնի եւ պատմական զարգացման տեսակէտէ երկու ազգերը կը բաժնէր, արքունական կեանքը եւ կայսեր պալատն մէջ տիրող արարողական կարգը շատ իսկատիպ նմանութիւններ ստացաւ. Տիգրանի արքունիքէն, երբ Գիոկղէտիանոս եւ անոր յաջորդները արեւելեան մեծաշուք պետութիւնը եւ Սիւրայի յատուկ ստրկամիտ հպատակութիւնը Բիւզանդիոսի մէջ տնկեցին, թէ հոս եւ թէ հոն բացարձակ միապետը պարսկական էր նոյն վիճակի մէջ: Սակայն եւ աստուածանմանութենէն: Արքայից արքային տալաքին՝ հետ արտաքայ կարգի նմանութիւն մ'ունէր կայսեր պատկերը, իւր հարուստ, ոսկով ու պատուական քարերով պնդուած զգեստներով, իւր խոյրիկ եւ ծիրանի մուշակներով: Երկուքն ալ նոյն երկրպագութիւնը եւ ծնորդութիւնը կ'ըլլար. կարելի չէ ուրանալ թէ կար նմանութիւն նոյն իսկ անձնապահաց, ներքինեաց ու պալատական պաշտօնէից մէջ, որ ինքնակալաց անձնական ծառայութեան որոշուած էին: Ինչպէս Հոովմ՝ նոյնպէս Տիգրանի մէջ շողորմ չափազանցութիւնը եւ նենգամիտ բանարկուներ, կը թունաւորէին միջնորդութեամբ. լոկ արքայից արքային յատուկ կանանցը կը պահէր կայսեր արքունի կայանին մէջ:

Պարսիկ բարձրագոյն դասը ազգային յատուկ պահպանութեանց հետ, ինչպէս ունայնամտութիւն, ամբարաւանութիւն եւ կեղծիքի ու խաբէութեան միտութիւն, ունէր նաեւ քնածին ասպետականութիւն, վայելուչ աշնուութիւն եւ կերպական քաղաքամարտութիւն, ինքնին իսկ թշնամեաց հանդէպ: Այս յատկութիւնները երեսն կու գային նաեւ երկու պետութեանց եւ ինքնակալաց մէջ եղած դիւ-

¹ Մոմէն, Պատմութիւն Հոովմայեցոց, 5. 393:

² Պետրոս Պարսկիկոս Հատարակ. 13 (Միլլեր, 269, 4. 188) — «Գի են որպէս զերկուս յահա հոովմական եւ պարսիկ թագաւորութիւնք»:

³ Թեոփիլակտոս Մոնիկատես (հրտու. դը Բուրի), 4. 11. «Անդուստ ի վերուստ եւ ի սկզբանէ արի աստուածութիւնն ի կիւր, իրեն զերկուս լուսաւորս ի լուսաւորել զարեարհ, այսինքն է զհզօրագոյն թագաւորութիւնն Հռոմոյն եւ զզոյնագոյն ցուպ Պարսից ինքնակալութեան»:

⁴ Այսպէս Ֆիլոքուսի քով, Հաճաճի՝ զանազան տեղեր:

¹ Պարսիկ թագաւորներուն տարաքին վրայ ու. Rawlinson, The seventh oriental Monarchy, 643, Հայկէլ: Eran. Altertumskunde 3. 610, Դեյլեյկէլ, 8-րորդ, 453:

նադիտական յարաբերութեանց ժամանակ, Սովորութեամբ եւ անանդական տուելութեամբ այս յարաբերութեանց մէջ յընթացս ինչ ինչ հաստատուն սկզբունքներ կազմուեցով՝ մինչեւ իբր ազգաց իրաւունք կազմող օրինական հիմունք դարձան, որոնց խիստ պահպանութեանը երկու կողմերն ալ կը հակին եւ ոտքի տակ անուեւրուն խոտոռ աչքով կը նայէին:

Տիեզերական կարգին կողմանէ կայսր եւ արքայից արքայ իրարու հաւասար են: Ինչպէս որ իրանի արքան «Տէր արեգական արեւելից» (չնուս ճնատաղից) է, նոյնպէս ալ կայսրը «Տէր լուսնոյ արեւմտից»¹ (սելհյոյս ծնսեաց): Այս իսկ պատճառաւ ճիշդ մեր ժամանակի վեհապետներուն պէս երկուքն ալ զիրար իբր եղբայր կը նկատեն. իրենց նամակներուն մէջ զիրար եղբայր կը կոչեն, ինչպէս նաեւ պատգամաւորութեանց ժամանակ բերան առ բերան եղած բանակցութեանց միջոցին այս բացատրութիւնը կը գործածեն², Վսմանպէս Թեոգորա, Յուստինիանոս ամուսինը, Պարսից զէնոյն իրեն զոյրը կ'անուանեն³, Այս եղբայրական յարաբերութիւններով հանդերձ՝ Պարսից թագաւորը իրեն անձին առաւելագոյն դիրք մը կը պահանջէր: Վը պարծի իբր աստուածային ցեղէ ծնած եւ աստուածեղէն պատիւներ իւր անձին կը վերագրէ⁴, միայն եւ միայն իրեն սեպհականել կ'ազդէ, նոյն իսկ Հռովմայ կայսրոց առջեւ Հաւհն-շահ Հին պարսկական տիտղոսը: Հռովմայ կայսրը Պարսից առջեւ էր լոկ կայսար ի Ռուս⁵ եւ իրենց արքայից արքային բարձր աստիճանէն վար կը թուէր: Այսպիսի սնապաճ պահանջութիւններ ի հարկէ Հռովմայեացի կողմանէ բանի տեղ չէին գտուեր. Իրանի թագաւորը պաշտօնապէս երբեք թասիլէս թասիլէան չէր յորշորուեր. կայսեր պէս անոր լոկ թասիլէս պարզ տիտղոսը կը տրուէր:

Երկու արքունեաց դիւանագիտական յարաբերութիւնը տեղի կ'ունենար զեպանաց միջոցաւ եւ ասոնց ձեռքով եղած թղթակցու-

թիւններով, երկու ինքնակալները երբեք անընդմիջաբար տեսակցութիւն չեն ունեցած: Նոյն ատենները պաշտօնական վեհապետական այցելութիւններու կամ հանդիպումներու սովորութիւն չկար, ոչ Բիզանդիոնը արքայից արքայ մը, ոչ ալ Տիգրան ռուկ կայսր մը իւր պարսպաներէն ներս հիւրընկալած է: Ֆիրդուսի այն լուրը անշուշտ ինքնագիտ կցցցանք մըն է, իբր թէ Հապուհ Բ. կայսերական մայրաքաղաքն ծածուկ այցելած ըլլայ:

Այսպէսով անձնական հաղորդակցութեանց ծամրան միայն գրաւոր թղթակցութիւնը մնաց: Աղբիւրները՝ կայսրաց եւ արքայից արքաներու շատ մը թղթեր, մասամբ բնագիր, մասամբ ալ պարսիկ գրութիւնը յուշարէն բառացի եւ հաւատարմով թարգմանութեամբ, անանդած են, որոնց վաւերական ըլլալուն վրայ տարակուսի երթալու հիմ չունինք¹, Բնականապէս այսպիսի հզօր վեհապետաց թղթակցութիւնը արքունական կարգի կանոնի որոշ ձեւերու մէջ շարժած ըլլալու է, եւ յիշեալ թղթերէն, ինչպէս նաեւ ֆիրդուսիի Հաւհնամէն — որ Սասանեանց արքուն մեծարժեք պատմական աղբիւր կրնայ համարուիլ², եթէ նկատի չառնուելք բանաստեղծական յարգարանքն ու զարդարանքը — կը ստուերագծի պատկեր մը, թէ ինչպիսի՞ եղանակաւ կը յօրինուէին արքայից արքային թղթակցութիւնները:

Արքայից արքային նամակները իւր իսկ հրամանաւ իր քարտուղարներէն մէկը յատուկ թանքով կամ գունով եւ արքունի գիւտին մէջ սովորաբար գործածուած պեհլեւի նշանագրերով³ որոշ նիւթի մը (ստաւր, մետաղիկ մագաղակ) վրայ, որ թագաւորական գործածութեան համար մասնաւորապէս որոշուած էր, կ'արձանագրէր: Եւտրո թղթին դրսի կողմը կ'աւելցուէր առաքողին եւ հասցեակրին յորշորանքը բովանդակող մակագիրը, մետաքսեայ երիզով կը ծապաւորուէր ու վերնապէս թագաւորական կնիքով կը կնքուէր⁴:

1 Մագաղաս (հրատ. Բոնի) 449:
2 Եւսեբ. Աբրե իւստ. 4. 9: Ամմիանոս 17. 5. 7. Մագաղաս 415. 449. Մենանդը Հատիկ. 11. եւ այլն:
3 Մագաղաս 467. «գլխիցին Պարսից թեւ իւրում»:
4 Նակշ-ի-Ռուստամի երկեղու արձանագրութեան յուշարէնը Սասանեանց հիմնդրին համար պաշտօն կը խօսի: «Այս է անձն Մագաղեան Արտաշէս ասուածոյն, արքայից արքային Արեան, ի զարձ աստուածոցն, Հմնն. Rawlinson: the seventh Monarchy 71. Մանէն Հռովմ. Պատմ. 5. 415:
5 Պրիկուպ. Պարսի. Պատմ. (հրատ. Բոնի) Ա. 21 (էջ 244). «կայսար, այսպէս կոչէին Պարսիկը զարքայն Հռուսոն»:

1 Կոստանդին առ Հապուհ թուղթ. առ Եւսեբ. Աբրե իւստ. 4. 9: Հապուհ առ Կոստանդինոս եւ անոր պատասխանները. առ Ամմիանոս 17. 5. 7: Կոստանդ առ Եւսեբիոս. առ Մագաղաս 415. 449: Եւսեբիոսիանոս առ խոսքով Ա. առ Պրիկուպ. Պր. 4. (169): Խոսքով առ Եւսեբիոսիան, առ Մենանդի Հատիկ. 11: Խոսքով Բ. առ Մարկիան, առ Թեոփիլոս 4. 11 (169): Եւ այլն:
2 Նեոքլեկէ, Յարաբի, Ներած. Ֆիրդուսի հոս ըստ 6. Միջ թղթգրամանութեան, le livre des rois, յառաջ կը բերուի:
3 Ֆիրդուսի բազմաթիւ տեղեր. ք. օր. 6. 119:
156. 409:

Արեւելեան դիւանական բարձրութիւնը ոճին հաճելի էր եւ Պարսից ունայնապարծուութիւնը կը շողորդէր, թագաւորին անուան եւ տիտղոսին կցել բազմութիւն մը փառաբանող ու մեծագործող ածականներ, որ նպատակ ունէին ընդունողին վրայ ազդեցութիւն բնազդելու եւ թագաւորին մեծ իշխանութիւնը մասնաւորապէս աչքին առջեւ երեւցնելու: Այսպէս Շապուհ Բ. Պատանդիոսի գրած թղթի մը մէջ (356) ինքնիւրը կ'անուանէ. «Ընկեր աստեղաց, եղբայր արեգական եւ լուսնոյ»¹: Աւելի խիստ բաղադրուած են գոյները խորովին 562 առ Յուստինիանոս գրած նամակի մը մէջ, ուր անիկա իբր «աստածեղէն, բարի, խաղաղասէր, ողորմած խոսրով, թագաւոր թագաւորաց, երջանիկ, բարեպաշտ, իրաւարոր, որուն գիշ մեծ բախտ են ընդարձակ պետութիւն մը առած են, հջորի մէջ հջորաց եւ ըստ եռութեան գիշ կազմուած»², կը փառաբանուի: Բայց ան ալ պէտք չէ մոռնալ, որ կայսերը ալ իրենց յաղթութեանց ու ձաղանաց տիտղոսներուն հետ սիրով կը գործածէին ինչ ինչ յայտանիշ դարձած պատուանուններ, որոնք ի հարկէ պարսկական ձողովաբանութիւններէն շատ եւ կը մնային³:

Իրենց թղթերուն մէջ առաքող իշխանները իրենց անձին համար յոբանակի առաջին գէմբը կը գործածէին, իսկ ստացչին հետ մերթ եղբայրական «Դուն», եւ մերթ — որ աւելի քաղաքավարական կ'երեւար — առաջնայական բանաձեւ մը կը գործածէին, ինչպէս *ἀδελφότης*՝ կամ *ἡμεροτήτης*՝ (վերջին մեր վեհափառութեան համապատասխանող յորջոյնաց մըն է):

¹ Ամմանոս 17. 5. «Rex regum Sapor, particeps siderum, frater Solis et Lunae».

² Մենանդր Հոկոս. 11. (ՀՅՊ. 4. 209). «աստուծոցէն, ապրեմի, խաղաղական, արքայ խոսրով, արքայ արքայից, երանելի, բարեպաշտ, բարեբար, որով գիշ շնորհաւ են բախտ մեծ եւ թագաւորութիւն մեծ, սկսյ սկսից եւ ի բնութենէ աստուծոց»:

Խորովին տարբեր վերջը կը բանեցնէ իր Թուր խոսրով Բ., երբ Մարտիրոսէն օգնութիւն կը խնդրէ, ինքնիւրը կը կոչէ ըվ. «խոսրով արքայ Պարսից, իսկ կայսեր անձը բազմութիւն յորջոյնացներով կը գնուի. «Իմաստաւ. գոյն արքայից Հռոմոց, բարեգործ, խաղաղարար, հջոր, որ սիրէն զարեւոտցնէ եւ աստեղականութիւն, իրաւունքի, եւն թեոփիշ. 4. 11 (169): Թղթի զանազանութիւնը անաւարտեմբէ է:

³ Յուստինիանոս միշտ հետեւեալ բանաձեւերը կը գործածէ. *pīus* (սոսնից), *felix* (սոսնից), *inclusus* (նծօօօ), *viator* (ուիտից), *triumphator* (տրօսիօստից), *semper augustus* (սոսնիօստից, սոսնիօստից)՝ Այս բանաձեւը պահպանուած է իր պայտանքները, մինչեւ տասնորորդ դար: Օրագր. կը հանդիմանար ասոր Մագնիֆիկան հարստութենէն Լեւոն Իմաստաւոր կայսեր օրինակը մէջ:

Վաղնիական սովորութեան վրայ հաստատուած պարտաւորութիւն մըն էր, որ ինքնակաշնդրէն միշտ փոխուելով՝ նորին գահակալութիւնը մէկալ կողման պաշտօնապէս ծանուցուէր, այս ծանուցանէն կը պատասխանուէր սովորաբար շնորհաւորական պատգամաւորութեամբ¹: Այս պատճառաւ ընդգէմ սովորութեան գործուած խիստ յանգանք եւ յարգութեան բռնաբարութիւն համարուեցաւ, երբ Խոսրովի որդին Պրմիգը, իւր գահակալութիւնը դիտմամբ չծանոց Տիրերի (579), թեպէտ ասիկա քիչ մը յառաջ իւր թագաւորելը — չնայելով Արեւելեան Հռոմէական պետութեան եւ Պարսկաստանի մէջ տիրող պատերազմական ձայներուն — աւեր Նախորդին իմացուցած էր²:

Իսկ խոսրով Բ. Փոկասէն զրկուած թուղթն ու թղթարբեր անոր պատահաւորութեամբ (602), վասն զի զՓկաս իբր իւր հայրական պաշտպանն էր, Մարտիրոսի սպանիլը են ապօրէն եղանակաւ գահազուլ յափշտակողը, չէր ուզեր ծանշալ³: Բայց երբ Փոկաս ինքաւ եւ Հերակղ երկարաձիգ ու փոփոխ բախտով մղուած արիւնահեղ պատերազմներէ վերջը Պարսից արքան խոսրահեցուց, որ եւ իւր պարտութեանց համար սպանուեցաւ (628), իւր յորջոյնի պատու շնորհիւ առաջին գործէն եղաւ, իւր թագաւորելը ծաւալեցաւ եւ խաղաղութիւն խնդրէ⁴:

Միջազգային յարաբերութեանց ժամանակ ալ կը խաւար եւ արքայ փոխադարձաբար զիրար չէին մոռնար: Երբ պարսկական զեպաններ Բիւզանդիոն ոտք կոխէին, կայսրը հանդիսական ունկնդրութեան միջոցին իւր թագաւոր եղբոր որպիսութիւնը կը հարցնէր⁵: Մասնաւոր առթիւներէն աստե՛ն ողջոյններ եւ շնորհաւորութիւններ կը փոխանակուէին: Այսպէս խոսրով շնորհաւորեց Յուստինիանոսը Վանաշաղ յաղթութեան համար, միանգամայն երկօրոյ կատակաւ աւարամաս պահանջեց, յայտնելով թէ աւարը

¹ Յուստինիանոս կը ծանուցանէ «Հանգիսէն ծանուցման պարգիւ զք», Մագալա 448. Նմանապէս Յուստինոս Բ. «Ձեռնապարէն իւր ծանոց, որպէս սովորութիւն էր Պարսից եւ Հռոմէական տէրեր, Մենանդր Հոկոս. 15. Նմանապէս Տիրերի, թեոփիշ. 3. 12 (134), թեոփիշտ ժամանակաւ (հրտ. Բոսթ) 250:

² Թեոփիշ. 3. 17 (145):

³ Թեոփիշ. 8. 15 (313):

⁴ Այս եղաւ Զատիկան ժամանակագրութեան մէջ (հրտ. Բոսթ) 735 յաւել իբրեւած նամակն մէջ, որուն վերնագիրը այս է. «Ի կատարող Հաշիւ-շահ՝ Հորակից», շեղաշարժ արքային Հռոմոց, եղբոր մերում:

⁵ Կոստանդին Պրմիգը, վասն ինքզնից (հրտ. Բոսթ) 1. 89 (406): «Ձեռնիք է առաջնութիւն եղբոր մերմ (Կոստ. Բոսթ) ուրախ եմբ ընդ ողջութիւն նորա»:

էր կրնար ընել, եթէ ինքը խաղաղ չկենար, եւ Յոսիփեան անխորհուրդ չհասկնալու չափ խոչնդ ըլլալով՝ Տարուստ պարգեւներով նոյնին պատասխանեց՝։ Ահա ստարակ պարգեւատուութիւնը սիրելի դարձած միջոց մ'եղած էր ընդունողին բարեացակամութիւնը կամ ձեռնպահանքը ապահովելու, սպասեցողը շփաբանութիւններ հաշտեցնելու եւ դիւանագիտական գործողութիւններ յառաջընթելու, Պատգամաւորութիւնները, որ զանազան վարձանաւ կայսերական կամ պարսկական արքունիք կ'առաջուէին գրեթէ միշտ ընծայ մը կը տանէին ինքնակային, որուն հետ բանակցութիւնը պիտի ըլլար, երբեմն ալ անոր ամուսնոյն՝։ Եւստիփեանու հոյակապ դիւանագէտը եւ պաշտամանց մագիստրոս Պետրոս, որուն ստեպ պիտի հանդիպէր, հաստուածի մը մէջ, զոր հոստանդին կայսրը բիւզանդական արքունի պարտողական կարգերու վրայօք իւր մեծ գործքին մէջ առած է՝, մանրամասն կը ստորագրէ, թէ ինչպէս ընծաները հանդիսական ունեցութեան տանն պարսիկ զեպանին ձեռքով կայսրը կը յանձնուէին։ Թագաւորական պարգեւները — կը լիշատակուին զգեստեղէնք, պատուական քաւերք, զարդեր, ինչպէս նաեւ ձիեր — նախ պաշտօնական ցուցակի մէջ կ'առնուէին, յետոյ գեսպանին ուղեկիցները կայսրը կը տանէին ու կը մատուցանէին եւ նոյն հիտայն արքունի գանձատան մը ճշդիւ կը գնահատուէին, որպէս զի անոնց արժեքէն կ'ընելով՝ իրենք ալ Պարսից թագաւորին զբին համարժեք ընծաները դիւանագիտական պէ մեծապարկեան կը մեծարուէին, եթէ ինքնակալին շնորհքը վաստակած ըլլային՝։

Բայց լոկ պարգեւով չէր որ իրարու հաճոյակատար կ'ուզէին երեւալ։ Որչափ ալ կայսր եւ արքայ ստեպ ստեպ իրեն թշնամի եղբայրներ պատերազմի դաշտին վրայ գիւմաշ դիմանալ կը բանակէին, սակայն եւ պարսկական խաղաղութեան ժամանակները ըստ կարելոյն իրարու բաղձալքներն ու խնդրուածքները կը կատարէին։ Եւստիփեանու խորհուրդին բաղձալքին համաձայն՝ Սրաման ասուա երկրէն վտարուած նոր պղաւտական փիլիսոփայից, որոնք Պարսկաստան ապաստանած էին, անարգել հայրենիք գառնալ՝։

1 Պրոկոպ. Պ. Ը. 24 (137)։
2 Պարգեւներու սխառակութիւն կ'ըլլայ ըստ Գալի Պրոկոպիոսի, Մաղաղագիր, Թեոփանէի եւ պղծ քով։ Պարգեւ առ զշէոյն Պարսից առ Մաղաղագիր, 467։
3 Եւստիփեան, վառն Կարգաց 89, 90 (398 յ. 1)։
4 Պրոկոպ. Պրոկ. Պ. 15 (539)։
5 Ալեքսիոս (հրատ. Բոն.), Բ. 31 (232)։ Այս բանս 532 թ. խաղաղութեան տարին։

տարի մը վերջն ալ թագաւորին ազանքին վրայ թոյլ տուաւ, որ իրմէ մեծապէս յարգուած Յիբրուսոս բժիշկը զայն խնամելու համար Պարսկաստան երթայ։ Երբ ասիկա ետ դառնալու ատեն վարձատրութիւն խնդրելու տեղ շատ մը ազնուական չեղանակի գերիներու ազատութիւնը ուզեց, խարով անոր այս խնդրելը ոչ միայն չմերժեց, այլ նաեւ քանի մը հազար գերի առանց փրկանքի արձակեց՝։

Ուրիշ նկարագիր ունէին այն դրամավճարները, որ չեղանակեցիք Պարսից ընելու ստիպուած էին։ Այս վճարումները ոչ ուղղակի պարգեւ ոչ ալ շարունակեալ տուրքի ձեւով սփռուէին էին, ինչպէս որ հռովմական պետութեան զօրութեան ու ճոխութեան հետ զհետէ ինքնավճար կայսերական կառավարութիւնէն անընդհատ գործարարուած սովորութեան մը համաձայն, բարբարոս ազգերու (Հննաց, Աւարաց եւն), կ'ըլլուէր, որպէս զի ասոնց յարձակումէն զերծ մնալ պետութիւնը։ Այս ստակը՝ Պարսից բռնաճին համաձայն, կը տրուէր իւր գաղութներով հաստատուած նպաստ մը՝ իսպախան կապանք պահպանելու, միւս կողմանէ կարելի չէր Պարսից հետ խաղաղութիւն կամ նոյն իսկ զինագազար ընել, որ ահագին գումարով գնուած չըլլար։ Եւ որովհետեւ այսպիսի վճարումներ յաճախ տարիներու վրայ պայմանաւորուած կ'ըլլային, Պարսից աշքին առջեւ պարզապէս չեղանակեցող կողմանէ Պարսկաստանի տրուած տուրք կ'երեւային, որչափ ալ չեղանակեցող ամբարտաւանութիւնը այս ըմբռնման գէժ զայրանար։ Իրաց այս վիճակը Յիբրուսոս արքունիքը յօգուտ գործածելով՝ դրամական տագնապի ատեն կայսրը կը դիմէր օգնութիւն ընդունելու, որ երբ զլացուէր, ինչպէս որ Կաւաս թագաւորին Անտոստան կայսրը զուգահ, գէշ կու գար եւ իւր պատերազմի պատճառաւ կը ծռուայէր՝։ Միեւնչեւ երբ խարով Բ. 591ին սաստիկ նեղութեան ատեն, Վահրամ 2-րդին բռնաւորը գահէն վտարելու համար, Մաւրիկիոս կայսրը դիմեց եւ կերպապէս պարտամուրհակ մատուցանելով ստացաւ ինքզրած դրամը, այս գումարը իւրեւ իրական փոխառութիւն համարուեցաւ՝։

1 Պրոկոպ. Պ. Ը. 28 (281), Գ. Գ. 7, 10 (504)։
2 Պրեփոս Զապի. 31 (280 Գ. 105)։
3 Պրոկ. Պ. Ը. 7 (33), Թեոփանէս 144, Մաղաղագիր 449։
4 Թեոփանէս 5, 2 (191)։ «Խորով արկեալ ձեռնագիր ի մուրհակ պարտուցեալ աստեղծացաւ աս Մաւրիկիոս» (Հարաւայեցի)։
5 Գ. Գ. Գ. Գ. 7, 10 (504)։

